

УДК 37.011«1917–1928»(092)

*Михайло Лашко,
аспірант Київського університету
імені Бориса Грінченка,
молодший науковий співробітник
НДІ Грінченкознавства
Київського університету
ім. Бориса Грінченка*

НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ГРІНЧЕНКА В УКРАЇНІ (1917–1928)

У статті виокремлено та розглянуто основні етапи й особливості науково-просвітницької діяльності відомої просвітниці, педагога, письменниці М. Грінченко в Україні у 1917–1928 рр. у контексті суспільно-політичних та педагогічних чинників.

Ключові слова: *М. Грінченко, мета, напрями, зміст науково-просвітницької діяльності.*

В статье выделены и раскрыты основные этапы и особенности научно-просветительской деятельности известной просветительницы, педагога, писательницы М. Гринченко в Украине в 1917–1928 гг. в контексте общественно-политических и педагогических причин.

Ключевые слова: *М. Гринченко, цель, направления, содержание научно-просветительской деятельности.*

The main periods and peculiarities of prominent enlightener, pedagogue, writer M. Grinchenko's scientific-enlightenment activity in Ukraine in 1917–1928 are characterized in social-political and pedagogical context.

Key words: *M. Grinchenko, aim, period, peculiarities of scientific and enlightenment activity.*

Нині українське суспільство прагне не лише формально віддати шану непересічним діячам, а й ґрунтовно дослідити їхню діяльність, проаналізувати спадщину й таким чином повернути втрачені імена у вітчизняну науку та культуру. З огляду на це важливим є вивчення науково-просвітницької діяльності відомої просвітниці, педагога, письменниці М. Грінченко (Загірної) у 1917–1928 рр. Зазначений період, один із найбурхливіших в історії України, характеризується такими процесами, як становлення української державності, зміни суспільної парадигми та розбудови національної школи.

Історіографічний аналіз свідчить, що сучасні вчені Л. Березівська, Н. Копиленко (Антонець), О. Неживий, Л. Нежива та М. Думанська

більшою чи меншою мірою згадують М. Грінченко у своїх дослідженнях. Проте її науково-просвітницька діяльність, яка є помітним явищем окресленого періоду, не стала предметом окремого дослідження, що й зумовило потребу поглибленого аналізу.

Деякі аспекти діяльності М. Грінченко висвітлено в монографії Л. Березівської «Освітньо-виховна діяльність Київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – поч. XX ст.)» (1999). Ряд статей («Освітнянський подвиг Марії Грінченко» (1994), «В славу Грінченків своєю скромною рукою вписала ти нестерті письмена» (1999), «До ювілею подружжя Грінченків» (1998), «Підручники Б. Грінченка» (1995) присвятила М. Грінченко і Н. Копиленко (Антонець). Зокрема, у своєму нарисі «Марія Грінченко», що увійшов до посібника «Нариси історії українського шкільництва» (1905–1933), вона наводить біографічні дані про діячку. Н. Копиленко згадує про короткий період науково-просвітницької діяльності М. Грінченко спільно з Б. Грінченком також у статті «Київська просвіта». Але ні зазначені праці, ні дослідження О. Неживого та дисертації Л. Неживої і М. Думанської не дають повної, цілісної картини науково-просвітницької діяльності М. Грінченко.

Мета нашої статті – визначити й охарактеризувати основні особливості науково-просвітницької діяльності М. Грінченко у визначених хронологічних межах з урахуванням суспільно-політичних, культурологічних та педагогічних чинників. Але слід узяти до уваги той факт, що вона вела активну науково-просвітницьку діяльність і до цього. Зокрема, брала участь в укладанні й виданні читанки «Рідне слово» в 1912 р. та керувала Видавництвом імені Б. Грінченка.

На основі аналізу джерел ми виділили два основних періоди науково-просвітницької діяльності М. Грінченко:

- перший період (1917–1919) – просвітницько-видавнича діяльність у добу Національно-демократичної революції в Україні;
- другий період (1919–1928) – робота у складі Всеукраїнської академії наук (ВУАН) над Словником живої української мови за часів радянської влади.

Розглянемо основні напрями та зміст науково-просвітницької діяльності М. Грінченко у визначені нами періоди.

Перший період (1917 – кінець 1918 р.) розпочався після подій Лютневої революції (1917) і проголошення Української Народної Республіки (УНР). З перших місяців існування нової держави М. Грінченко брала участь у роботі Всеукраїнського національного конгресу, першого законодавчого органу УНР, скликаного в березні 1917 р. [2], а також у просвітницькому русі, який набирав обертів. Вона тісно співпрацювала з відновленим Товариством «Просвіта», організацією української інтелігенції, що боролася за збереження української мови, культури та освіти. Надсилала сюди для подальшого розповсюдження

твори Б. Грінченка та свої.

Не полишала діячка і видавничої та педагогічної діяльності. Так, у 1917 р. вона створює у двох частинах читанку «Наша рідна мова» (Перша читанка і Друга читанка), що стала своєрідним продовженням «Рідного слова» [3] і призначалася на друге півріччя в тих початкових школах, де велось навчання за букварем Б. Грінченка. У цей же час Марія Миколаївна склала рукописний каталог родинної книгозбірні (845 с.), яку тривалий час збирав Б. Грінченко, і в 1918 р. передала її Товариству «Просвіта» з метою перетворення в громадську бібліотеку. Але через труднощі з приміщенням для бібліотеки за згодою М. Грінченко книгозбірню передали до ВУАН з умовою зберегти її цілісність, що не було виконано. Марія Миколаївна продовжувала видавничу діяльність, друкуючи науково-популярні твори Б. та Н. Грінченків. Вона опублікувала серію науково-популярних видань, присвячених пам'яті доньки Н. Грінченко. До кінця 1918 р. також очолювала Видавництво ім. Б. Грінченка, створене нею в 1910 р. з метою популяризації творів чоловіка та доньки. Таким чином, у зазначений період М. Грінченко брала активну участь в освітній, науковій та культурній сферах, сприяючи тим самим процесу становлення української мови, культури і освіти [5].

Після приходу більшовиків та встановлення радянської влади в Україні (1919) змінюються і напрями науково-просвітницької діяльності М. Грінченко. Про це яскраво описано у книзі її сучасниці С. Русової «Наші видатні жінки» (1934): «Науковою працею і жила М Грінченкова останні роки свого життя. Прийшли більшовики, принесли з собою тяжку недолю українському народові, Марія Грінченкова не похитнулася, залишилася на своїй стійці, не кинула можливої праці для української науки. Вже в 1919 р. Українська академія наук призначає її постійним членом-редактором нового Словника живої української мови, цій праці віддає вона свої останні сили; серед неї застає її й смерть...» [6, с. 76].

Даний факт свідчить про велику обізнаність і досвід М. Грінченко в словниковій роботі. Тому й не дивно, що її одразу ж залучили до постійної роботи в комісії Словника живої української мови .

Насправді ж діяльність М. Грінченко була набагато ширшою. Так, до кінця 1919 р. письменниця продовжувала видавничу діяльність з метою просвітництва народу, видаючи бібліотеку серії «Молодість», яку започаткував ще Б. Грінченко. У цій серії в перекладах родини Грінченків вийшли книги Марка Твена, Г. Бічер-Стоу, Е. Амічіса, Г. Андерсена, Г. Гауптмана, О. Мірбо, Г. Ібсена, К. Гольдоні, Г. Зудермана, А. Франса та ін. М. Грінченко видала також українські народні казки, віршовані загадки Б. Грінченка, просвітницькі твори науково-популярного змісту. Проте через матеріальні труднощі та небажання загострювати стосунки з новою владою, котра підозрювала її в несанкціонованому збуті літератури, вона змушена була припинити видавничу діяльність, про що й зазначила в листі

до відділу постачання Народного комісаріату освіти УСРР за 1920 р.: «В відповідь на Ваше відношення за № 228 з дня 22 с/м повідомляю, що я власного складу книжок не маю і торгівлі книжками не веду. Мої видання продаються по всіх українських книгарнях, де і можете набути їх для відділу... Видавничу діяльність припинила з кінця минулого року» [7].

М. Грінченко брала активну участь і в роботі створеного на початку серпня 1919 р Всеукраїнського союзу українок. Спочатку Союз українок, як і всі тогочасні організації, займався благодійництвом, зокрема утримував будинки для хворих на тиф, а потім – і громадською роботою. Тут діяло п'ять секторів: медичний і сектор допомоги військовим (очолювані М. Юринець та О. Бірецькою); економічний на чолі з О. Одриню, дружиною Д. Одрина, міністра охорони здоров'я й заступника голова Ради Міністрів УНР; культурний, яким керували С. Русова та Л. Старицька-Черняхівська; мистецький під керівництвом М. Грінченко. Діяльність Союзу мала насамперед громадське спрямування [1, с. 185].

Про активну діяльність М. Грінченко в ранній радянський період свідчить і той факт, що Постійна комісія для складання Біографічного словника діячів України при Українській академії наук (УАН) зверталася до письменниці з проханням надіслати біографічні та бібліографічні відомості про себе та свою діяльність, вважаючи її непересічною українською діячкою: «До цього Словника збираються матеріали для біографій діячів усіх національностей і по всіх царинах наукової, політичної, громадської, військової, мистецької, артистичної й взагалі культурної діяльності, починаючи з давніх історичних часів і кінчаючи сучасним моментом, при одній лише умові, аби діяльність була зв'язаною з Україною» [9, арк. 1].

У 1919–1920 рр. М. Грінченко співпрацювала з Державним видавництвом України, яке випускало дитячий журнал рідною мовою «Весняні хвили», брала участь у створенні «Шкільної бібліотеки». Водночас діячка готувала й редагувала повне зібрання творів Б. Грінченка у видавництві «Книгоспілка» (Харків), публікуючи в ньому свої оригінальні твори й переклади та редагуючи для нього твори Б. та Н. Грінченків, що видавалися до 1929 р.

Із заснуванням у 1919 р. Української академії наук, упровадженням політики українізації актуальною стала проблема організації роботи над Словником живої української мови. Саме тоді Марія Миколаївна виявила свій величезний досвід у мовознавстві. З роботою в словниковій комісії і пов'язані останні вісім років її життя. Так, у протоколі чергового засідання історично-філологічного відділу УАН від 16 січня 1919 р. читаємо: «Акад. А. Е. Кримський як голова Постійної комісії для складання Словника живої української мови запропонував обрати на посаду керівничого над працями згаданої комісії А. В. Ніковського, а на постійного члена тієї ж

комісії – М. М. Грінченкову і прочитав їхні життєписи та реєстри друкованих праць» [4, с. 93]. Після обрання на цю посаду, М. Грінченко активно включилася в наукову роботу, доказом чого є посвідчення, видане УАН 18 липня 1921 р.: «Ним посвідчується, що Марія Миколаївна Грінченко як науковий спеціаліст, член-редактор Комісії для складання Словника української живої мови при Українській академії наук згідно з декретом Совнаркому УССР від 31-го серпня 1920 року ніяким трудовим мобілізаціям, що не мають відношення до її наукової праці, не підлягає» [8, арк. 1]. Про активну участь діячки в роботі комісії над Словником живої української мови свідчить і некролог, уміщений на перших сторінках присвяченого їй другого тому Російсько-українського словника (1929): «У роботі комісії Марія Миколаївна брала найактивнішу участь, шукала матеріали для словника, редагувала картки, уклала Академічний російсько-український словник, допомагала в організаційній роботі комісії. Знання української мови в усіх діалектах, тонке знання літературної мови, надзвичайна працьовитість були в М. Грінченко винятковими» [5, с. 5].

Працюючи в комісії, Марія Миколаївна продовжувала й літературну роботу, зокрема над перекладами. Вона присвятила колективу Першої української гімназії ім. Т. Шевченка переклад повісті «Без родини» Г. Мальйо, переклала оповідання Томпсона та багато інших творів, надрукувала огріті любов'ю спогади про Нечуя-Левицького (1924), про Ковалевського (1925), про Чернігівську громаду (1928), написала спомини (не надруковані) про Франка, редагувала твори Б. Грінченка для видавництва «Рух».

Навіть в останній рік життя М. Грінченко не полишала активної діяльності, про що й дізнаємося зі згаданого вище некролога: «М. Грінченко не жалілася нікому; перемагаючи свої недуги, працювала, відвідувала засідання Комісії. Зимою 1927–28 р. спільне читання рукопису і корект I-го випуску II т. словника часто відбувалося в її кімнаті по вулиці Кудрявській № 9, бо ходити до Академії Марії Миколаївні було важко. На початку 1928 р. М. Грінченко знову взялася до праці, готувалася до закінчення Російсько-українського словника, захоплювалася планами роботи над Тлумачним словником української мови» [5, с. 6].

Життя М. Грінченко обірвалося раптово 15 липня 1928 р. В неділю о 12 годині дня вона вийшла в садок відпочити, але раптом їй принесли неприємного листа. Розхвилювавшись, Марія Миколаївна пішла до себе, щоб дати відповідь. Увечері, коли до неї постукали, ніхто не відповів. Увійшовши в кімнату, її побачили мертвою біля ліжка. У некролозі читаємо: «Змучене хворе серце не витримало грубого дотику життя» [5, с. 6].

Отже, на основі аналізу джерел з урахуванням суспільно-політичних та культурологічних чинників ми виділили основні етапи й оглядово схарактеризували головні напрями та зміст науково-просвітницької діяльності М. Грінченко упродовж розглянутих періодів.

Аналіз напрямів та змісту науково-просвітницької діяльності М. Грінченко показав, що на різних етапах вони кардинально різнилися. Так, якщо на першому етапі її діяльність була ширшою за змістом і напрямками (освітня, наукова, культурна сфери) та спрямовувалася на розвиток Української держави (участь у роботі Всеукраїнського національного конгресу), освіти (видання підручників), культури і мови (участь у роботі просвітницьких товариств), то на другому – вона була регламентована тогочасними обставинами (прихід до влади більшовиків, припинення видавничої діяльності) й обмежувалася одним напрямом (робота в словниковій комісії УАН та укладання словників). Проте в даній статті виокремлено та розглянуто лише основні етапи й особливості науково-просвітницької діяльності М. Грінченко в Україні у 1917–1928 рр. Детальніше про цю діяльність ітиметься в подальших публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громад. житті України 1884–1939 / М. Богачевська-Хом'як. – К. : Либідь, 1995. – 424 с.
2. Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради : біогр. довід. / В. Верстюк, Т. Осташко. – К., 1998. – 256 с.
3. Копиленко Н. Освітнянський подвиг Марії Грінченко / Н. Копиленко // Рідна школа. – 1994. – № 9. – С. 2–6.
4. Протокол № 2 чергового засідання Першого (Історично-Філологічного) Відділу Української Академії Наук у Києві, 16 січня 1919 р. // Зап. істор.-філол. відділу ВУАН / за ред А. Кримського. – К., 1923. – Кн. II–III. – С. 93 (частина офіційна).
5. Марія Миколаївна Грінченкова // Рос.-укр. слов. – К., 1929. – Т. 2. – Вип. 1. – 392 с.
6. Русова С. Наші видатні жінки. Літературні характеристики силуети / С. Русова. – Коломия, 1934. – 92 с.
7. Лист М. Грінченко в Комісаріат народної освіти // ІР НБУВ, ф. І, спр. 33180, 1 арк.
8. Посвідчення видане АН УРСР М. Грінченко 18.07.1921 р. // ІР НБУВ, ф. І, спр. 32693.
9. Лист від Комісії для складання Біографічного словника діячів України // ІР НБУВ, ф. 170, № 704, 2 арк.